

Сл. 1. Икона, ран XIX век, Дефтеревон Сифниос, кикладски сликар (Византијски музеј, Аџина)
Fig.1. Icon, early 19th century, Cycladic painter Defterevo Sifnios (Byzantine Museum Athens)

Регистарот на ликовни дела и мајстори во XIX век во Македонија е импресивен. Истото може да се каже и за иконографските теми што се втемелени во сликарските програми на зографите од ова време, инфилтрирани преку руската и украинска печатена книга со западен ликовен приод,¹ светогорските книжни икони, апокрифната литература,² Ерминијата на Дионисиј од Фурна што ги диктирала сликарските трендови во текот на XVIII век,³

¹ Овој приод е главно прифатен преку присуството на Библиите од К. Вајгел (Bibliae esturae) и на Н.Ј. Пискатор (Theatrum biblicum), и адаптиран за вкусот на православната традиција.

² Од апокрифните дела популарност уживале: "Словото за Адам", "Кажувањето за крсното дрво", "Книгата на Енох", "Житието на Алексиј човек божји" и др. Види: А. Василиев, *Социални и ипироиични теми во сџароио Бџлџарско изкуство*, Софија 1973, 11.

³ М. Медић, *Сџари сликарски иприручници III, Ерминија Дионисија из Фурне*, Београд 2005 (со постара литература)

Јасмина ЧОКРЕВСКА- ФИЛИП

ПРОБИВОТ НА ТЕМАТА "ПРАВЕДНО И ГРЕШНО ИСПОВЕДАЊЕ" ВО СЛИКАРСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА

и долго потоа, како и многубројните локални компилаторски ерминии⁴ Една од темите што нашла популарно место во репертоарот на сликарите во XIX век е *Праведнојо и џрешно исповеданје*,⁵ позната уште и како *чистио исповеданје, целосна исповед, свејиа исповед, алеџорија на исповеданјето и исповеданје кај духовникои*.

Зографите ја преточиле во слика светата тајна на исповеданјето,⁶ покајувањето или по-

⁴ А. Василиев, *Ерминиш, ипехнолоџиа и иконоџрафија*, Софија 1976; Г. Поп Атанасов, *За македонскиите ерминиш*, Културно наследство V(1976-78), Скопје 1978, 197-201; М. Георгиевски, *Оиш на новооикриенаиџа ерминија од досеџа нејоѕнаиџоий македонски зоџраф Павел Сџојановиќ од Галичник од 1869 џодина*, Културно наследство X-XI (1983-84), Скопје 1987, 123-130; М. Георгиевски, *Оиш на ипри новооикриени ерминиш*, Зборник за средновековна уметност бр.1, Скопје 1993, 211-219; Е. Мутафов, *Поџлед врз двеите ерминиш на Дичо Зоџраф*, Зборник за средновековна уметност бр.3, Скопје 2001, 268-279; непубликуваната докторска дисертација на Е. Андреевска, *Македонскиите сликарски иприрачници- ерминиш од XIX век*, одбранета на Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје 2001 година.

⁵ Интересот за оваа иконографска тема ја имаат иницирано неколку автори во Бугарија, каде што се јавува кон крајот на XVIII век, поточно најстарата фреска е од 1799 г. во црквата Св. Лука во Рилскиот манастир од сликарот Христо Димитров, види: А. Василиев, *Социални и ипироиични теми...*, 86-88; Е. Попова, *Теми, вџведени в бџлџарскаиџа живоиш оий Хрисио Димийџров*, Проблеми на изкуството, бр. 3, Софија 2001, 3-10; Е. Генова, *Модели и иџиџишца за модернизиране на џџрковнаиџа живоиш в бџлџарскиите земи оий вџиорайџа иоловина на XVIII и XIX век*, Историческо Бџдеще, година V, бр. 2, Асоциација Клио, Софија 2001, 45-74.

Сл. 2. Фреска, 1799, Христио Димитров, Св. Лука, Рилски манастир
 Fig.2. Fresco, 1799, Hristo Dimitrov, St.Luke, Rila Monastery

мирувањето. Тоа е чинот кога верникот се исповеда - ги признава гревовите пред Бога⁷ во присуство на свештеник, кој служи како духовен водач и исповедник.⁸

Иконографијата на тема *Праведнојќо и грешно исповедање* се распространила преку западниот живопис од XVI век, преку Крит и по островите на Јонското Море,⁹ а други автори забележуваат дека темата има доцно потекло и дека дошла од Мала Азија и Цариград.¹⁰ (сл. 1)

⁶ Во Бугарија во неколку Дамаскини од втората половина на XVIII постои препис од Јосиф Брадати, кој сведочи за непочитувањето на верските норми кај христијаните, наведувајќи дека не одат на исповедање и веруваат во бајачки, сп., *Народно чешиво през XVI-XVIII век.*, Подбор и редакција Д. Петканова, София 1990, 328-330.

⁷ Првото Послание на св. Јован Богослов, 1:9, "Ако ги исповедаме гревовие свои, Он е верен и праведен за да ни ги прости гревовите и да не очисти од секаква неправда."

⁸ Εξομολόγησις - е чинот на исповедањето или признавањето на гревовите на верникот пред Бога во присуство на свештеник, кој служи како духовен водач и исповедник - πνευματικός, и е овластен да побара прошка за верникот како и да предложи казна. Makrantonaki-Farasa M., *Glossary of Theological Terms*, English-Greek, Greek-English, Thessaloniki 2000, 35; Л. Мирковић, *Православна Лиџурџика*, посебни део (свете тајне и молитвославља), Београд 1983, 74, 79, 80-85; Й. Майендорф, *Доѓмајинчески џеми*, София 1995, 244; исповедањето во Библијата се споменува повеќепати: Псалмите 31, 31:5; Кн. Јеремија 9:3; Јаков 5:16; Лука 19:18.

⁹ Е. Попова, *нав. дело*, 6.

¹⁰ Станува збор за иконата "Исповед" од раниот XIX век што се атрибуира на кикладскиот сликар

Во Македонија иконографската тема на *Праведнојќо и грешно исповедање* може да се следи од првата половина, па сè до последните

Сл. 3. Фреска, 1811, Тома Вишанов, Покров на Божородица, Рилски манастир
 Fig. 3. Fresco, 1811, Toma Višanov, The Vail of the Holy Virgin, Rila Monastery

Дефтеревон Сифиос, Види: *The World of the Byzantine Museum* (каталог), Athens 2004, кат. 176; Истата оваа икона М.К. Гаридис ја датира во XVIII век и ја именува како "Исповед на еден рибар", види: М. К. Garidis, *Etudes Sur Le Jugement Dernier Post-Byzantine du XVe la fin du XIXe siècle*, iconography-esthetique, Cahiers Balkanique 6, Thessaloniki 1985, 109.

Сл. 4. Фреска, 1817, зограф Миџрофан, манастир Зограф
 Fig.4. Fresco, 1817, zograph Mitrofan, St.George, Zographou Monastery

децени на XIX век, во проширена и скратена редакција.

Проширената редакција кореспондира со:

- 1) фреските од црквата св. Лука во Рилскиот манастир од 1799 година од зографот Христо Димитров,¹¹ како и со фреските во истиот манастир во црквата посветена на Покровот на Богородица сликани од Тома Вишанов во 1811 година (сл. 2-3)
- 2) со фреските на зографот Митрофан од 1817 година во светогорскиот манастир Зограф¹² (сл.4)
- 3) со книжната икона дистрибуирана од архимандритот на овој манастир, знаменитиот Хаџи Исаја¹³ од 1839/40 г.¹⁴ (сл. 5)

¹¹ На иконата од Византискиот музеј и на фреските во Св. Лука мажот кој грешно се исповеда е до половина гол.

¹² Композицијата "Покајание и Исповедање" е насликана во нартексот на црквата Св. Георги, сп., А. Божков и А. Василиев, *Художествено наследство на Манастира Зограф*, Софија 1981, сл. 105.

¹³ За Хаџи Исаја види: В. Захариев, *Првото наше графическо заведение-цамџарницајта на Хаџи Исај и Калисџарџи в Рилсия Манастир*, Известия на Института за изобразителни изкуства, БАН, Том VI, Софија 1963, 155-195; Како ктитор Хаџи Исаја е познат и по графиката со Богородичиниот покров (Крилатата Богородица) што се смета за една нова тема од словенскиот барок, види: М. Татић-Ђурић, *Једна нова тема словенског барока*, in Западно-

Сл. 5. Книжна икона, 1839/40, кџиџиор Хаџи Исаја, Рилски манастир
 Fig.5. Paper icon, 1839/40, donor Hadji Isaja, Rila Monastery

- 4) со сличната светогорската графика од манастирот Кутлумуш¹⁵
- 5) со описот во Ерминијата на Дичо Зограф¹⁶ што се датира во периодот од 1835-39 година.¹⁷

европски барок и византиски свет (САНУ) Књ. 18, Београд 1991, 123-135 .

¹⁴ Книжни икони од Рилскиот манастир се среќаваат често во црквите во источниот дел на Македонија; примерок од *Праведнојто и грешно исповедање* се чува во Манастирот Св. Архангел Михаил во Берово. Украсната бордура околу графиката (петлисна палмета) е идентична со графиките св. Јован Рилски во цел раст, Покровот на св. Богородица, и св. Богородица Милостива со св. Никола и св. Јован Крстител, работени во 1839 г. во Пешта, што ни дава за право да веруваме дека оваа графика е печатена во истото ателје.

¹⁵ Д. Давидов, *Светогорска графика*, каталог САНУ, Београд 2004, 72, кат. 19, графиката насловена "Свети Андреј заради Христос Јуродив".

¹⁶ За Димитар (Дичо) Крстевич (1819-1872) од село Тресонче види: Ц. Грозданов, *Белешки за Дичо Зограф џо џовод стџо и џириесџи џодини од неџовџија смрџи*, in Уметноста и културата на XIX век во западна Македонија (студии и прилози), Фондација Трифун Костовски и МАНУ Скопје 2004, 9 -29 (со постара литература)

¹⁷ А. Василиев, *Ерминиџи, џеџнолоџија и иконоџра-*

Сл. 6. Фреска, доцни шеесетти години на XIX век, Јаков Радев, Св. Никола, с. Tearce
Fig.6. Fresco, late 1860's, Jakov Radev, St. Nicholas, v. Tearce

Сл. 7. Фреска, 1871, Василиј К. Гиновски, манастир Св. Јован Биџорски
Fig.8. Fresco, 1871, Vasilij K. Ginovski, monastery St. John at Bigor

Упатство како треба да се слика оваа композиција ноѓаме во Ерминијата на Ѓорѓи Доневиќ од с. Гари, од 1888 г., што соодветствува со Дичовиот навод.¹⁸ Во една Ерминија од крајот на XIX век од непознат локален автор, веднаш по инструкциите за сликањето на Второто пришествие е наведено како треба да се слика светото исповедање во проширената редакција, но малку подолу во прирачникот и како треба да се слика и скусената верзија.¹⁹ Востановената проширена редакција на *Светиото исповедање* што ја среќаваме кај Дичо²⁰ се состои од две епизоди.

Грешното исповедање го прикажува духовникот седнат на престол.²¹ Веднаш до него клечи голобрадо момче од чија уста излегуваат змии

фия, София 1976; Е. Мутафов смета дека првата Дичова ерминија е пишувана во овој период, види: истиот, *Поглед врз двејитие ерминии на Дичо Зограф*, Зборник за средновековна уметност бр. 3, Скопје 2001, 270.

¹⁸ НУБ мм ф-182, л. 31v-32, Е. Андреевска, нав. дело.

¹⁹ НУБ мм ф-215, л. 29 - проширена редакција, л.31 - скратена редакција, Е. Андреевска, нав. дело.

²⁰ А. Василиев, *Ерминии, технологија и иконографија*, 120-121.

²¹ До духовникот обично следува натписот: *Чеда мои во Хте љубивама исповед е состави Бг на тоа светг наместу Страшни судг. Пле туга се прощава. Тамо се непрощава. Туга ни караа ни виеа ни затвараа ни главел. Кон духовник каже чужди грехг пише г законг да му бржежа азикг. И тоа човек дошел да се исповеда па не казуга сичкете грехове за това му незлази змиата изг угтата колку грехове каза толку змин избвюва ани гат хранителг плаче за негг зашо неке чистг да се исповеда*

Сл. 8. Фреска, 1872, Захариј Д. Досјевски, Св. Пантелејмон, с. Пантелеј
Fig.8. Fresco, 1872, Zaharij D. Dospevski, St. Panteleimon, v. Pantelej

според бројот на гревовите, а зад него е гаволот со отворен свиток.²² Во негова непосредна близина е ангелот хранител²³ со тажен израз

²² *Посрамиса посрамиса неказуваи грџи твоа*

²³ Во делот на застапништвото во проштевањето на гревовите и добивање божја милост за секој човек, посебна улога има ангелот чувар. Основа за иконографијата на ангелите-чувари станале текстовите на црковните отци, особено на Василиј Велики, што се изградени врз постари извори и толкувања на теолози, како на пример, христијанскиот платоничар Ориген од Александрија. Во катихезисот на Петар Могила се напоменува дека ангелите ни помагаат да посредуваат за нас, ние ги повикуваме во секоја молитва да го смилуваат

Сл. 10. Фреска, 1882, Крушевски зографи, Св. Ѓорѓи, с. Чанишиџе
 Fig. 10. Fresco, 1882, painters from Kruševo, St. George, v. Chanishte

Сл. 11. Фреска, 1885, Аврам Дичов со соработници, Св. Никола, с. Ранковци
 Fig. 11. Fresco, 1885, Avram Dichov and assistants, St. Nicholas, v. Rankovci

Сл. 9. Фреска, браќа Макариеви,
 Св. Ѓорѓи, Струга
 Fig. 9. Fresco, 1874, Makariev brothers,
 St. George, Struga St. George, Struga

и уште еден ангел со отворен свиток,²⁴ кој со прст покажува кон свештеното лице. На крај од сцената е претставено заминувањето на младото момче со бастун, а зад него е исплазен ѓавол со свиток.²⁵

Следната епизода го прикажува *їраведноїо исповеданїе*, духовникот е исправен со митра и епитрахил и држи отворено евангелие²⁶. Над него е Христовата икона, а пред него е клекнат маж со брада во молитвен став²⁷. Верни-

Бога, особено го повикуваме оној ангел што е наш чувар. Повикувајќи се на стиховите од псалмите (90,11-12) Могила истакнува дека секој човек има свој ангел-чувар што бдее над него и го води во царството Божје по патот на спасението. Види: М. Тимотијевић, *Срїско барокно сликарсїтво*, Нови Сад 1996, 312-316 (со постара литература)

²⁴ На неговиот свиток пишува: Исповедан грехи твоа дїховному бцц; а до него: Тоа ангїл хранителъ чївекъ и показува му дїховнику сосъ прасъ да онде да се исповеда а даволу вди по негї та му дїума шце сї млад има време кога остареешъ тога се исповедаи.

²⁵ не изповядвай греховете си, ти си сїгрешил като човек

²⁶ од отвореното евангелие и говори: Господи воже, спаси своя раб.

²⁷ проследен со натпис: Тоа човек се изповедал їбавї чистї дїховнику му чети молитва а господ да гї благїславе и пратїлъ ангїла да му тїрї венецъ на главата.

Сл. 13. Фреска, 1881, Аврам Дичов, Св. Илија, с. Мелница
 Fig.13. Fresco, 1881, Avram Dichov St. Elijah, v. Melnica

Сл. 12. Фреска, 1847, Дичо Зоџраф,
 Св. Ѓорѓи, с. Бањани
 Fig. 12. Fresco, 1847, Dicho Zograf,
 St. George, v. Banjani

кот е надвишен од ангел со венец и Христос во облак со отворено евангелие, кој благоговува. На графиките, над свештеникот се претставаува допојасје на архангел Гаврил, а сосема десно архангел Михаил. Во живописот присуството на архангелите е изоставено. На средина од композицијата е претставен ѓавол на заминување,²⁸ на другиот крај е праведно исповеданиот маж, кој заминува со ангелот, а над нив е св. Андреј Јуродиви²⁹.

Илустрирањето на оваа тема во варијации на развиената форма ја среќаваме меѓу мијачките зографи, кои биле следбеници и ученици на Дичо Зограф.

Во програмата на западниот ѕид на гробничката црква Св. Никола³⁰ во тетовското село Теарце што е живописана од лазарополецот Јаков

²⁸ Даволу ходи по негу на плаче и дума горку на мојта слава
 всъ Леле леле мене неспинаму.

²⁹ Светителот држи отворен свиток Сѣты Андреј
 юродиви тја работи. Според Житието на св. Андреј
 Јуродиви тој постојано бил во борба со демоните, а
 познато е дека тој успеал еден грешен монах (среброљубец)
 да го натера да се исповеда и да се откаже од богатството,
 види Ј. Сп. Поповић, *Житија Свештих* (месец Октомври),
 Београд 1977, 33-67

³⁰ Во црквата се чуваат икони од Јаков Радев и од Јосиф
 Радев (1866, 1869); Втората Ерминија на Дичо
 Зограф од 1851 година била користена од Јосиф
 Зограф (веројатно станува збор за Јосиф Радулов
 Мажовски) по 1862 г. За ова види: Е. Мутафов,
Поглед врз двејте ермини на Дичо Зограф,
 Зборник за средновековна уметност 3,
 Скопје 2001, 277-278; За црквата Св. Никола
 види: П. Миљковиќ-Пепек и А. Николовски,
*Сосијоџајта и валоризацијата на црковниите
 сѣоменици на културата од XIV век до денес
 на илеријоријата на собранието на*
 оиштина Тејово, Културно наследство VI,
 Скопје 1975, 89 сл. 23.

Сл. 14. Фреска, 1884, Аврам Дичов, Св. Пеѣка, с. Бешѣшта
 Fig. 14. Fresco, 1884, Avram Dichov St.Petka, v.Beshishta

Радев³¹ во доцните шеесети години на XIX век, нашло место и св. *исповедање* во две епизоди (сл.6). Во првата е претставен духовникот седнат со отворено евангелије, на сидот е Христовата икона и кандило, пред него е млад маж во мијачка народна носија (со минтан, ќепе, бечви со гајтани и шарени чорапи). Верникот грешно се исповеда, ѓаволот стои задоволен, а ангелот плаче. Втората епизода се случува среде пејзаж, ѓаволот плаче, радосниот ангел за рака го води праведно исповеданиот, кој е облечен во долга одежда.

Да споменеме дека братот на Јаков Радев, Јосиф, ја користел втората Ерминија на Дичо (1851) по 1862 година.

Во манастирот Св. Јован Бигорски живописот на западната фасада е сликан од зографот од Галичник Василиј К. Гиновски во 1871 година, за што сведочи натписот над западниот влез.³² Во втората зона од живописот Гиновски насликал повеќе дидактични композиции, меѓу кои и Исповедањето. Дејствието се оди-

грува во веќе познат амбиент, свештеникот седи на престол, под престолот се чита натпис: **ИСПОВѢДУТЕ ГРѢХИ ВАША**. Свештеникот е претставен со богато извезен епитрахил, во левата рака држи отворено евангелие, а зад него е иконата на Богородица со Христос. Со сема лево е претставена бела завеса фатена со цветна копча, на која е испишан следниот текст: **ИМЖЕ Ъ ПУСТИТЕ ГРѢХИ Ъ ПИСТАТСА ИМЪ, ИЖЕ ДЕРЖИТЕ ДЕРЖАТСА ИМЪ**. Младата девојка што се исповеда клечи од десната страна на композицијата, таа е облечена во бело здолниште и црвеникава наметка, рацете и се прекрстени на градите. Зад неа е насликана цветна завеса и натпис: **ИСПОВѢДАЊЕ**. На подот до нозете на девојката се прелпкаат пет мали змии (сл. 7).

Самоковскиот сликар Захариј Д. Доспевски³³ во 1872 година ја осликал црквата Св. Пантелејмон, во кочанското село Пантелеј. Во нартексот тој дал акцент на темата "Митарства на душата,"³⁴ тема што била популарна меѓу

³¹ Јаков Радев Мажовски (1835-1920), работел во Костурско, Прилепско и Скопско. Види: А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 243.

³² А. Николовски, *Живописот во манастирот Св. Јован Бигорски од XVIII и XIX век*, in Манастир Свети Јован Бигорски, Скопје 1994, 122

³³ А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, 421-425, сл. 239.

³⁴ Житието на Василиј Нови (+944) го напишал Григориј и го содржи митот за Теодора (сонот за митарствата на душата), сп. Ј.Сп. Поповић, *Житија Св. Св. (Март)*, Београд 1973, 490-522; Во Бугарија оваа тема за првпат ја слика Тома Вишанов во 1811 година во црквата Покров на Св. Богородица "во Рилскиот манастир, а едно од првите изданија на "Митарствата на душата" е отпечатено од Јоаким Крчовски во 1817 г., во Будимпешта, види: А.

Сл. 15. Фреска, 1891, Димитриј и Ѓорѓи Андонови, Св. Сѿас, с. Лален
 Fig. 15. Fresco, 1891, Dimitrij and Gjorgi Andonov, The Holy Savior, v. Kalen

самоковските зографи во текот на XIX век, при што се наведуваат многуте искушенија на човечката душа со силите на злото. Во програмата овој зограф не ја изоставил и поука-та за *ѿраведнојшо* и *ѓрешино исѿоведање* што се споени во една епизода, без многу детали, дури отсутствува и Христовата икона. (сл. 8) Познатите зографи од Галичник браќата Макариеви,³⁵ Христо, Исак и Козма, во 1874 година го завршиле живописот во црквата Св. Ѓорѓи во Струга.³⁶ На северниот ѕид од катната галерија во одделни полиња дале своја интерпетација на грешното и чисто исповедање, дополнувајќи ги со уште две наративно морализаторски теми. Првата епизода почнува со *Смрѿиѿа на ѳрешикојѿи*,³⁷ (сл. 9а) човек што

Василиев, *Социални и ѿѿриоѿични ѿеми...*, 12-14; книгата "За Покалаѿе" (112.МБ. М-6) од 1862 година, напишана на Свата Гора на македонски јазик, е сведоштво за популарноста на "митарствата", сп., *Словенски ракоѿиси во Македонија*, под. В. Мошин, *Архив на Македонија*, Скопје, 1971, 315

³⁵ Браќата Макариеви пред струшката црква, во 1871 ја живописале црквата Св. Богородица во Петрич, Бугарија, инаку Христо Макариев бил ученик на Дичо Зограф, види: А. Василиев, *Български възрожденски мајѿѿори*, 215-219.

³⁶ Ј. Чокревска-Филип, *Праведно и ѳрешино исѿоведање во црквѿѿа Св. Ѓорѓи во Сѿруга*, Зборник на трудови посветен на 25-годишната дејност на митрополит г. Тимотеј, издание на МПЦ, Дебарско-кичевска епархија, Охрид 2007, 295-308.

³⁷ За иконографијата на уметноста на умирањето, види: Е. Бакалова, *Ars Moriendi*, Акд. Петър Динев-ков-90 години от рождението на учения-хуманист, София 2001; Како се слика Смрта на грешникот и

Сл. 16. Фреска, 1839-46, Георѓи зоѳраф со синоѿ Емануѿл од Селица, Св. Димитрија, Биѿѿола
 Fig.16. Fresco, 1839-46, George Zographos and son Emanuel from Selicas, St. Demetrius, Bitola

лежи на смртна постела, а до него го демне костур³⁸ и ѳавол³⁹ со свиток. Зад мажот грешно што се исповеда стои ѳавол со свиток, а одозгора гледа и плаче ангелот хранител. Духовникот седи со затворено евангелие, тука е Христовата икона и еден дополнителен детаљ, полица со книги. Во следното поле е *Смрѿиѿа на ѿраведнојѿи*, (сл. 9б) човекот што умира спокојно, а до него е ангелот и незадоволниот ѳавол. Христос во облак благословува, ангелот хранител во цветна туника со свиток и венец стои до мажот, кој чисто се исповедал. Духовникот стои исправен, го чита евангелието и епитрахилот му е префрлен на главата на верникот. Христовата икона е на ѕидот, а и детаљот со библиотеката, како во претходната сцена, не е изоставен .

Еден интересен пример на *Исѿоведање кај духовникојѿи* се среќава во црквата Св. Ѓорѓи, с. Чаниште, Мариово, сликана веројатно од некоја крушевска тајфа во 1882 г⁴⁰ (сл.10). Како

смрта на праведникот наоѓаме во Ерминијата на Дионисиј од Фурна (562), (563), види: М. Медић, *Сѿѿари сликарски ѿриручници III*, 521; За најстарата претстава кај нас во црквата Св. Илија Горни од 1513/14 г., с. Бањани, види: З. Расолкоска Николовска, *По ѿраѳиѿе на зоѳраѿиѿе од виѿорѿѿа деценија на XVI век во Скојска Црна Гора*, Културно наследство, XVI(1989), 1993, 63;

³⁸ персонификација за смртта.

³⁹ персонификација на смртните гревови.

⁴⁰ Д. Ѓорнаков, *Резулѿѿѿи од евиденцијѿѿа и сѿѿручнѿѿа докуменѿѿѿѿѿа на сѿѿоменициѿѿе на*

Сл. 17. Фреска, 1858, Констџантин и Димитџар Аџанасови, Св.Петка, с. Маловишџта
 Fig.17. Fresco, 1858, Constantine and Dimitar Atanasov, St. Petka, v. Malovishta

на театарска сцена со кренати завеси се одвива чинот на исповедањето. Духовникот е седнат на престол, до него е Христовата икона, а пред него е клекната жена и ѓаволот што ја демне. Потаму кон духовникот оди ангелот хранител и води маж облечен во цубе и фустанела, тука се и два ѓавола, еден свртен кон мажот и друг свртен кон една жена во народна носија, која чека да се исповеда.

Во сите горенаведени примери сликарите го изоставиле св. Андреј Јуродиви.

Во кривопапанечкото село Ранковци во 1885 година живописувањето на црквата Св.Никола го извел синот на Дичо Зограф, Аврам,⁴¹ со своите соработници од Тресонче Мирон Илиев и Григорија Петров Зограф. (сл.11) На јужната фасада тематски се определиле за наративно дидактички теми како што се *Казниџе за џоединечниџе ѓревови*, *Одење кај бајачкаџиџа* со фолклорни обележја на локалното население и *Праведноџо и ѓрешно исповедање*. Следејќи ја детално татковата ерминија, Аврам Дичов со соработниците композицијата ја предал минуциозно, а притоа не го изоставил и ликот на св. Андреј Јуродиви. Сликањето на скратената редакција на св. исповедање е почеста и пошироко распростра-

нета. Популарна е кај дојдените зографи и меѓу домицилните мијачки и крушевски мајстори. Тие го следат образецот што циркулирал најмногу преку светогорските книжни икони⁴² и ерусалимите⁴³ од XIX век, со мали дополнувања или скратувања како резултат на нивната инвентивност и расположливиот простор во храмот. Скратената редакција на св. исповедање се слика во долниот регистар на Второто Христово пришествие. Имено, тоа е првата сцена од фризот каде што се претставуваат поединечните казни за убијците, крадците, лажговците, блудниците и др.

Кога говоревме за развиената редакција на оваа тема го споменавме големото влијанието на Дичовата ерминија, но кога станува збор за скратениот образец, повторно не смееме да го одминеме Дичо Зограф.

Овој теоретски едуциран сликар, кој е стожер на македонското религиозно сликарство на

кулџураџиџа-цркви и манастири во Мариовскиоџ, џишквешкиоџ и ѓевѓелискиоџ крај, Културно наследство X-XI (1983-84), Скопје 1987, 151.

⁴¹ А. Василиев, *Бѓлѓарски вѓзрожденски мајстиори*, 188-189

⁴² Во манастирот Св. Архангел Михаил во Берово се чува книжна икона со вертикален приказ на Страшниот суд, со св. исповедање и поединечните казни, од средината на XIX век, од непознат автор. Ваков примерок е публикуван кај Д. Папастратос, види: D. Papastratos, *Paper Icons, Greek Orthodox Religious Engravings*, 1665-1899, Vol. I, Athens, 1990, кат. 54, 89.

⁴³ Во манастирот Св. Богородица во с. Побожје се чува Ерусалим од XIX век, каде што под Страшниот суд е претставено св.исповедање, а до него мажот и жената што спијат во недела. Сигнатурите се грчки.

Сл. 18. Фреска, 1861,
Константијин од Селица, Св. Петка, с. Ореово
Fig.18. Fresco, 1861,
Constantine from Selicass St. Petka, v. Oreovo

Сл. 19. Фреска, браќа Атанасови,
Св. Спас, с. Раштак
Fig.19. Fresco, 1872, Atanasov brothers,
The Holy Savior, v. Rashtak

XIX век, на своја дваесет и осумгодишна возраст, во 1847 година го завршил живописувањето на припратата на црквата Св. Ѓорѓи во с.Бањани⁴⁴. Со извонредно чувство за детаљ, пластична нарација и евидентен страв од *хорроу вацуи*, Дичо насликал една од најдраматичните композиции на Страшен суд што заслужува наша посебна елаборација во некоја друга пригода.

⁴⁴ Е. Алексиев, *Дичо Зограф*, (изд. Ѓурѓа), Скопје 1997, 10; За постариот живопис на оваа црква, види: Г. Суботиќ, *Светии ѓорѓе у Бањанима, историја и архитектура*, ЗЛУ Матица српска, 25, Нови Сад 1985, 135-160.

Во долниот регистар под Тркалото на животот⁴⁵ и косачот-смрт, тој го насликал **ИСПОВЕДАНИЕ СПАСИТЕЛНОЕ**. Духовникот е претставен седнат под арка, каде што виси кандило и Христовата икона (оштетена). Пред него е клекнато момче што се исповеда и од него излегуваат змии. Зад момчето стои ѓаволот со отворен свиток, го опоменува да не ги кажува своите гревови. Тука е и ангелот хранител, кој тажно го гледа зашто не си ги кажува сите гревови. (сл.12) Овој образец го прифатил неговиот син Аврам сликајќи во мариовските цркви Св. Илија, с. Мелница во 1881 (сл.13) и во Св. Петка, с. Бешишта во 1884⁴⁶(сл. 14) притоа покажувајќи ја својата ликовна зрелост⁴⁷.

Подоцна моделот го применуваат и Спасе, Крсте, Ефтим, Коста, Русалим од Лазарополе и Гари во црквата Св. Власиј, с. Ложани, Струшко, во 1898 г. Друга симплифицирана варијанта со присуство на ѓаволот при исповедањето⁴⁸ применуваат зографите од Гари, браќата Димитриј и Ѓорѓи Андонови⁴⁹ во црквата Св. Спас, с. Кален во 1891 година (сл.15).

Третата, најсимплифицирана варијанта на исповедањето се состои од претставување на духовникот, верникот пред него и Христовата икона. Оваа варијанта се промовира во црквата Св. Димитрија во Битола каде што работеле зографите Георги Зограф и неговиот син

⁴⁵ Тука првпат Дичо го внесува Тркалото на животот во рамките на Страшниот суд, а следејќи го овој образец и непознатите зографи во црквата Св. Петка во с. Побожје во 1873 г., ќе ја внесат во програмата оваа сцена, покрај св.исповедање и одење кај бајачката. Како се слика оваа сцена наоѓаме во Ерминијата на Дионисиј од Фурна, види: М. Медиќ, *Сџари сликарски ѓриручници III*, (564) 6. Како се слика испразни живот овог света,⁵²¹; За иконографијата на оваа тема, види: Е. Bakalova, *The Wheel of Life in 17th Century Painting-Iconographic Sources*, ЗЛУ Матица српска, 32-33, I Том, Нови Сад 2003, 9-19

⁴⁶ А. Васиљев, *Бљгарски възрожденски мџстори*, 188.

⁴⁷ Во раните осумдесетти на XIX век Аврам Дичов сликал во црквата Св. Никола во струшкото село Враниште, каде што се гледа недоволната обученост (потпишан е во наосот).

⁴⁸ Оваа варијанта се среќава и во црквите Св. Еремија, во с. Горни Дисан и во Св. Архангел Михаил во с. Кокре (1884 г.), веројатно се живописани од мијачки зографи.

⁴⁹ Д. Корнаков, *Резултати од евиденцијата и сџручната документација на сџоменициите на културата - цркви и манастири во мариовскиот, џиквешкиот и ѓевѓелискиот крај*, 150.

Сл. 20. Фреска, 1882, Никола Аџанасов,
Св. Богородица, с. Шџавица
Fig.20. Fresco, 1882, Nikola Atanasov,
The Holy Virgin, v. Shtavica

Емануил од костурска Селица, меѓу 1839-1846 година.⁵⁰ На западниот ѕид на влезот во храмот тие насликале извонредно драматичен и наративен Страшен суд. Во долниот регистар, лево од вратата, композицијата завршува со поучната илустрација на светото исповедање. Тука е претставен духовникот со епитрахил како седи, а пред него е клекната жена со прекрстени раце на градите, која ги исповеда своите гревови. На ѕидот е Христовата икона и делумно сочуваната сигнатура на грчки јазик ΕΖΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ. Пандан на оваа сцена се мажот и жената што спијат за празник, ѓаволот што ги набљудува и столпникот што паѓа згрозен од нивниот грев (сл.16)

Десетина години подоцна овој образец го користат и сликарите Константин и Димитар⁵¹

⁵⁰ А. Николовски, "Умејноста на XIX век во Македонија (извод од студија)", Културно наследство, бр. 9, Скопје 1984, 21; Р. Михајловски, Прилози за истражување на храмот "Свети Димитриј" во Битола, Пелагонитиса, Година 4, бр. 7/8, Битола 1999, 119.

⁵¹ Димитар Андонов го насликал иконостасот во црквата Успение на Св. Богородица во Делчево во 1858 г., види: А. Николовски, Евиденција на спомените на културата во Берово, Делчево и Виница, Културно наследство, бр. 10-11, (1983-84) Скопје 1987, 185.

Атанасови од с. Магарево.⁵² Во 1858 во црквата Св. Петка во с. Маловишта,⁵³ на галеријата на северозападниот ѕид во рамките на сцената инспирирана од канонската и апокрифна литература, каде што се нагласува доаѓањето на Илија⁵⁴ и Енох⁵⁵ пред Второто пришествие⁵⁶ за борба со антихристот, во долниот десен регистар, со сочен колорит го насликале исповедањето на едно младо момче. Пандан на оваа сцена се мажот и жената што спијат во недела како во погорниот пример (сл.17).

Во едно друго битолско село, Ореово, на спротивната јужна страна од Баба Планина, во црквата Св. Петка⁵⁷ живописот го извел зографот Константин од костурска Селица во 1861 година⁵⁸. На западниот ѕид од женската галерија сликарот го насликал Второто пришествие со св. исповед и поединечните казни, кое кореспондира со иконографијата на книжните икони, со мала разлика што на книжните икони се исповеда маж, а тука е претставена жена (сл.18).

Не случајно ја споменуваме иконографијата на книжните икони бидејќи во оваа црква ја откривме и најстарата печатена графика на оваа тема, која датира од 1807 година и е дело на браќата Партение и Герасим Каравија од Итака,⁵⁹ а печатена е во Константинопол.⁶⁰

⁵² Овие зографи родени во с. Магарево, чии животи и работа не се проучени, се претпоставува дека работеле во црквите во битолските села, види: А. Николовски, "Умејноста на XIX век во Македонија (извод од студија)", 23.

⁵³ Р. Палигора, Св. Петка - Маловишта, Битола 2006, 81.

⁵⁴ Книга пророк Малахија 4:5-6; Книга Мудрост Сирахова 48:10; Евангелије на Матеја 17:11.

⁵⁵ Книга Мудрост Сирахова 44:15.

⁵⁶ Види: Р. Лозанова, Првобразите на Апокалипсиса во бугарската црковна уметност, Проблеми на изкуството, бр. 3, Софија 1998, 46.

⁵⁷ Д. Корнаков, Резултатите од евиденцијата на спомените на културата во црквите и манастири во битолскиот крај, Културно наследство XIV-XV (1987-88), Скопје 1990, 147.

⁵⁸ Името на зографот се спомнува во натписот над северниот влез од храмот.

⁵⁹ Се претпоставува дека овие браќа биле членови на мошне познатото семејство Каравија, кое во XVI век од Крит се преселило во Итака. Браќата работеле во Константинопол меѓу 1805-13 г. види: D. Papastratos, Paper Icons, Greek Orthodox Religious Engravings, 1665-1899, 62.

⁶⁰ D. Papastratos, нав. дело, 86-93. Графиката во Св. Петка наместа е рачно боена со теракотна темпера и има големи оштетувања.

Најсимплифицирано илустрирање на исповедањето среќаваме кај крушевските зографи, кои преферираат верникот што се исповеда да биде жена. Во црквата Св.Спас во скопското с. Раштак живописот го извел Вангел со браќата Никола и Константин Атанасови (Анастасови)⁶¹ во 1872 година. На катната галерија го насликале Страшниот суд и во левиот агол под праведниците, во мален размер го претставиле чистото исповедање. Сцената не е посебно одделена, а интрересен детаљ е и Христовата икона, која не е од типот Пантократор, туку Мандилион. (сл.19) Крушевските зографи при илустрирањето на оваа сцена ја изоставуваат Христовата икона. Тоа е случај во црквата

Св.Богородица во с. Штавица, Прилепско, од 1882 (сл.20) и во црквата Св.Архангел Михаил во с. Архангелос, во близина на Пела, од 1888г. каде што сликал Никола Анастасов.⁶²

Врз основа на гореизнесените примери може да заклучиме дека во Македонија во текот на XIX век иконографската тема на *праведно и грешно исповедање* била присутна во репертоарот на домашните и дојдени зографи во сите можни варијации. За распространување на темата, секако, придонесол и најплодниот сликар на тоа време Дичо Зограф со неговата Ерминија и бањанскиот пример и неговите многубројни ученици и следбеници.

⁶¹ А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, 278-279; А. Николовски, "Умјеноста на XIX век во Македонија (извод од сџудија)", 22.

⁶² За црквата во с. Архангелос види: N.K. MOYCO-ΠΟΥΛΟΥ, OI EKKΛEΣIEΣ TOY NOMOY ΠEΛΛHΣ, Θεσσαλονικι 1973 (reprint 1989), 150 (pl.3), 151 (pl.1), 497

* За користената фото документација им благодарам на колегите: В. Поповска-Коробар, Н. Митревски, Б. Видоеска и И. Гергова.

THE EMERGE OF THE ICONOGRAPHIC THEME “JUST AND WRONGFUL CONFESSION” IN MACEDONIAN PAINTING

Summary

The register of paintings and masters in Macedonia from the 19th century is impressive. The same can be said for the iconographic themes established in the painting of the zographs from this period that were transmitted from Russian and Ukraine printed books with Western approach. Other influences were introduced through the Athonite paper icons, apocryphal literature, and the Hermeneia of Dionysius of Fourna. These, fashioned the painting trends during the 18th century and long after wards. In addition, the many locally compiled manuals had impact on the 19th century painting. One of the themes that were popular among 19th century painters was the *Just and Wrongful Confession*, also known as: *Complete Confession*, *Holy Confession*, *Allegory of the Confession*, and *Confession with the Minister*.

Through their painting the artists conveyed the sacrament of Confession, which stands for penance or reconciliation. They precisely delivered the act of confessing and admittance of sins before God in the presence of a minister who is the spiritual guide and confessor.

The iconography of the theme *Just and Wrongful Confession* was transmitted through 16th century Western painting, via Crete and the Ionic islands, however, other scholar believe that the theme is more recent and was brought from Asia Minor and Constantinople.

In Macedonia the iconographic theme of *Just and Wrongful Confession* can be traced throughout the 19th century in both detailed and concise form.

The detailed structure of the theme corresponds with:

- 1) the frescos of the church of St. Luke at the Rila Monastery painted by Hristo Dimitrov as well as the frescos in the same monastery of the church The Veil of the Holy Virgin by Тома Виљанов from 1811.
- 2) the frescos by the zograph Mitrofan from 1817 in the Athonite monastery of Zographou.

3) with the etching distributed by the acclaimed Hadji Isaja archimandrite of the Rila Monastery from 1839/40.

4) with a similar Athonite etching from the monastery of Koutloumousiou.

5) with the description given in the Hermeneia by Dičo Zograf which has been dated to 1835-39.

An instruction how this composition is to be painted is found in the Hermeneia of Gjorgji Donevich from the village of Gari from 1888, that corresponds with Dicho's reference. In a Hermeneia of an unknown local author from to the late 19th century after the instructions for painting of the Second Coming of Christ, guidelines are given for the expended form of this theme, but further down are given instructions for the concise form of this theme as well.

The chartered expended form of the *Holy Confession* that is found in Dicho's first Hermeneia is comprised of two episodes.

In *The Wrongful Confession* the minister is enthroned. Kneeling next to him is a young beardless man from whose mouth snakes spring out in accordance to his sins, behind him is the Devil with a scroll. Near by are the sad Guardian Angel and another sad Angel who holds an open scroll, and points his finger towards the minister. The scene ends with the departing of the young man holding a staff, accompanied by a Devil sticking out his tongue and bearing a scroll.

The next description refers to the episode of the *Just Confession*. The standing minister with a mitra on his head, is adorned with an epitachelion, and holds an open Codex Above him is the icon of Jesus Christ, and kneeling before him is a man with a beard. Above the believer a wreath bearing Angel and Jesus Christ holding a Codex and blessing should be depicted. In the middle of the composition a departing Devil is to be rendered, and at the opposite side the justly confessed man who hand in hand with the Angel moves on is topped by the image of St. Andrew the Fool.

On the paper icons the busts of the Archangels Gabriel and Michael are depicted on the corners, whereas on frescos these images are left out.

The Mijak painters' pupils and followers of Dicho Zograf, like the Radev brothers, his son Avram, and the Makariev brothers implemented the stretched form of this composition with individual modifications.

The concise form of *The Holy Confession* was painted more often and circulated in wider extent. It was popular among the visiting artist and among the domicile painters from Kruševo and from the Mijak region. When speaking about the concise form once again we must not bypass Dicho and his early work in the church of St. George at Banjani. Dicho, and other artists of the period followed the models that

were transmitted by the Athonite paper icons and the 19th century painted canvases of the "Holy Jerusalem". These artists in the composition occasionally supplemented or diminished details as result of their creativity, or they tailored the scene in accordance to the space that was entrusted to them. The concise form of *The Holy Confession (Sacred Avowal)* was painted in the lowest register of the *Second Coming (Parousia)*. Namely it is the first scene in the band where the punishments for particular sins are illustrated, like the chastisements for murderers, thief's, sodomites, liars and etc.

The above stated examples show that though the 19th century the iconographic theme of the *Just and Wrongful Confession* in Macedonia was popular among the domicile, and the visiting artist, in all forms and variations.